

1

Se numea Domenico Scandella, dar i se spunea Menocchio.¹ Se născuse în 1532 (la momentul primului proces a declarat că are cincizeci și doi de ani²) la Montereale³, un mic sat de deal din Friuli, la douăzeci și cinci de kilometri nord de Pordenone, chiar la poalele munților. Aici trăise mereu, cu excepția a doi ani în care a fost surghiunit în urma unei încăierări (1564 – 1565)⁴; a petrecut acest răstimp în Arba, un sat din apropiere, și într-o localitate neprecizată din Carnia. Era căsătorit și avea șapte copii; alți patru muriseră. Canonicului Giambattista Maro, vicarul general al inchișitorului din Aquileia și Concordia, i-a declarat că este „morar, dulgher, tăietor cu fierăstrăul, zidar și altele de acest fel“. Dar în principal era morar; avea portul tradițional al morarilor⁵, o haină, o manta și o beretă de lână albă. Așa, îmbrăcat în alb, s-a prezentat și la proces.

Doi ani mai târziu (1586)⁶, le-a spus inchișitorilor că este „foarte sărac“: „N-am numa' două mori închiriate și două bucăți de pământ luate în arendă pentru multă vreme⁷, și cu astea mi-am întreținut și-mi întrețin sărmana familie.“ Dar cu siguranță exagera. Chiar dacă o bună parte din recoltă ar fi fost folosită pentru a plăti, pe lângă cele datorate pentru pământ, chiria pentru cele două mori (cel mai probabil în natură)⁸, fără doar și poate îi rămânea destul pentru a-și duce zilele și eventual pentru a o scoate la capăt în vremuri de restriște. Astfel, pe vremea când era surghiunit la Arba⁹,

a închiriat imediat o altă moară. Când s-a căsătorit, fiica sa Giovanna¹⁰ (Menocchio murise cu aproximativ o lună înainte) a primit o zestre de 256 de lire și 9 soldi^{*}: nici prea bogată, dar nici prea săracă, în comparație cu obiceiurile din regiune în acei ani.

Una peste alta, se pare că poziția lui Menocchio în microcosmosul social din Montereale nu era dintre cele mai neînsemnate.¹¹ În 1581 fusese podestat^{**} al satului și al „așezărilor“ din jur (Gaio, Grizzo, San Lonardo, San Martino)¹², precum și, la o dată neprecizată, *camararo*, adică trezorier al bisericii parohiale din Montereale. Nu știm dacă aici, așa cum s-a întâmplat în alte locuri din Friuli, vechiul sistem de rotație a funcțiilor fusese înlocuit cu sistemul electiv.¹³ În acest caz, faptul de a ști „să citească, să scrie și să socotească la abac“¹⁴ trebuie să-l fi favorizat pe Menocchio. Într-adevăr, acești administratori erau aproape întotdeauna aleși dintre persoanele care urmaseră o școală publică la nivelul primar, învățând eventual și puțină latină.¹⁵ Școli de acest fel existau și la Aviano sau la Pordenone.¹⁶ Menocchio trebuie să fi urmat una dintre ele.

Pe 28 septembrie 1583, Menocchio a fost denunțat la Sfântul Oficiu.¹⁷ Era învinuit că a rostit vorbe „eretice și dintre cele mai nelegiuite“ despre Hristos. Nu era vorba despre o blasfemie ocazională: Menocchio încercase chiar să-și răspândească opiniile și să le argumenteze („*praedicare et dogmatizare non erubescit*“ [„nu-i este rușine să predice și să răspândească dogme mincinoase“]). Acest lucru i-a înrăutățit imediat situația.

Încercările de prozelitism au fost pe deplin confirmate de cercetarea preliminară care a fost deschisă o lună mai târziu la

^{*} *Soldo* era subdiviziunea lirei, o monedă de valoare mică.

^{**} În secolul al XVI-lea, în nordul Italiei, termenul *podestà* îl desemnează pe șeful administrației unui oraș sau a unei așezări. Atribuțiile și importanța acestei funcții, ca și ale celor menționate în paginile care urmează, variază de la o perioadă și de la o regiune la alta.

Portogruaro, iar apoi a continuat la Concordia și la Montereale. „Se-ncontrează mereu cu careva dezbătând despre credință, până și cu preotu”¹⁸, îi raporta Francesco Fasseta vicarului general. Un alt martor, Domenico Melchiori, adăuga: „Obișnuiește să dezbătă ba cu unu’, ba cu altu’, și vrând să dezbătă și cu mine, io i-am zis: «Io-s cizmar, tu ești morar și nu ești învățat: ce rost are să vorbim despre asta?»”¹⁹ Cele ce țin de credință sunt un subiect elevat și greu, care nu este la îndemâna morarilor și a cizmarilor. Pentru a le discuta este nevoie de învățătură, iar cei care se pricep la carte sunt în primul rând clericii. Menocchio spunea însă că el nu crede că Sfântul Duh conduce Biserica, adăugând: „Prelații ne țin sub ei ca să stăm cumiți, da’ ei își fac de cap după cum au chef”; cât despre el, „îl cunoștea pe Dumnezeu mai bine decât ei”²⁰. Iar când parohul satului l-a dus la Concordia²¹, la vicarul general, ca să-și lămurească ideile, spunându-i că „mofturile astea ale tale sunt erezii”, Menocchio i-a promis să nu se mai amestece în asemenea chestiuni, dar imediat a luat-o de la capăt. În piață, la cârciumă²², când mergea la Grizzo sau la Daviano, când cobora de la munte: „Cu toți cu care vorbește”, susținea Giuliano Stefanut, „obișnuiește s-aducă vorba despre cele sfinte și să strecoare mereu câte-o erezie: și-așa dezbate și țipă ca să-și susțină părerea”²³.

2

Din documentele anchetei nu este ușor de aflat care era reacția consătenilor la cuvintele lui Menocchio. Este clar că nimeni nu era dispus să admită că a ascultat și că a încuviințat vorbele unui presupus eretic. Ba unii dintre ei chiar au avut grijă să-i raporteze vicarului general, cel care conducea ancheta, cât de indignați au fost. „Ei, Menocchio, rogu-te, pentru numele lui Dumnezeu, nu mai vorbi așa!”, exclamase Domenico Melchiori, după cum declarase chiar el. Iar Giuliano Stefanut

spunea: „Io i-am zis de mai multe ori, și mai ales când mergeam la Grizo, că țin la el, da' că nu mai pot răbda să-l aud vorbind despre credință, pentru că m-aș certa mereu cu el, și dacă m-ar omorî de o sută de ori și-apoi aș învia, tot mi-aș da viața pentru credință.“² Preotul Andrea Bionima chiar îl amenințase voalat: „Taci, Domenego, nu mai vorbi așa, că într-o bună zi s-ar putea să te căiești.“³ Un alt martor, Giovanni Povoledo, adresându-se vicarului general, a încercat să-l definească, chiar dacă generic: „Are o reputație proastă, adică se zice că are păreri rele, de-ale ăloră de se țin cu Luther.“⁴ Acest cor de voci nu trebuie să ne inducă însă în eroare. Aproape toți cei chestionați au declarat că îl cunoșteau pe Menocchio de multă vreme: unii de treizeci sau patruzeci de ani, alții de douăzeci și cinci, alții de douăzeci.⁵ Unul dintre ei, Daniele Fasseta⁶, spunea că îl cunoaște „de când era mic, pentru că suntem din aceeași parohie“. Se pare că unele afirmații ale lui Menocchio fuseseră rostite nu cu câteva zile în urmă, ci în urmă cu „mulți ani“⁷, chiar și cu treizeci de ani înainte. În tot acest răstimp, nimeni din sat nu l-a denunțat. Vorbele lui erau însă cunoscute de toată lumea, oamenii și le repetau⁸, poate din curiozitate sau poate clătinând din cap. Din mărturiile culese de vicarul general nu reiese o ostilitate reală față de Menocchio, ci cel mult dezaprobare. Este adevărat că unele din ele le aparțin rudelor sale, precum Francesco Fasseta sau Bartolomeo di Andrea, vărul soției sale, care l-a caracterizat drept „un om vrednic de respect“. Chiar și acel Giuliano Stefanut care se întâlnise cu Menocchio, spunând că este gata să-și „dea viața pentru credință“, adăugase: „Țin la el.“ Acest morar, fost podestat al satului și administrator al parohiei, cu siguranță nu trăia la marginea comunității din Montereale. Mulți ani mai târziu, la momentul celui de-al doilea proces, un martor declara: „Îl văd c-are de-a face cu mulți și cred că-i prieten cu toți.“⁹ Cu toate acestea, la un moment dat, împotriva lui a fost depusă o plângere care a declanșat ancheta.

După cum vom vedea, copiii lui Menocchio l-au identificat imediat pe informatorul anonim în persoana preotului paroh din Montereale, *don Odorico Vorai*. Nu se înșelau. Între cei doi exista un conflict vechi: timp de patru ani, Menocchio se spovedise altundeva decât în sat.¹⁰ Este adevărat că mărturia lui Vorai, cu care s-a încheiat faza preliminară a procesului, era cu totul evazivă: „Nu pot să-mi amintesc întocmai ce a spus, iar asta e din pricină că am o memorie slabă și mai am și altele pe cap.”¹¹ La prima vedere, nimeni nu era mai potrivit decât el să dea informații Sfântului Oficiu în această chestiune; dar vicarul general nu a insistat. Nu era nevoie. Vorai însuși, instigat de un alt preot, *don Ottavio Montereale*¹², care făcea parte din familia nobiliară a locului, a înaintat plângerea amănunțită pe care se vor baza întrebările clare puse martorilor de vicarul general.¹³

Această ostilitate a clerului local este ușor de explicat. După cum am văzut, Menocchio nu recunoștea că ierarhiile ecleziastice au vreo autoritate specială în materie de credință. „Ce papi, ce prelați, ce preoți! Și zicea vorbele astea cu dispreț, pentru că nu credea în ei”¹⁴, declara Domenico Melchiori. Tot dezbătând și argumentând pe străzi și prin cârciumi, Menocchio aproape că ajunsese să se opună autorității preotului paroh.¹⁵ Dar oare ce spunea Menocchio?

Pentru început, nu doar că hulea „peste măsură”¹⁶, ci susținea că hula nu este un păcat (după alt martor, a înjura de sfinți nu era un păcat pentru el, ci doar a înjura de Dumnezeu), adăugând cu sarcasm: „fiecare cu munca lui, care ară, care greblează, iar munca mea e să hulesc”¹⁷. Făcea și afirmații ciudate, pe care consătenii le-au relatat mai mult sau mai puțin fragmentar și dezlânat vicarului general. De exemplu: „Aeru-i Dumnezeu [...], pământu-i maica noastră”; „Ce vă-nchipuiți că-i Dumnezeu? Nimic altceva decât nițică suflare ș-aia atâta cât și-o-nchipuie omu”¹⁸; „tot ce se vede-i Dumnezeu, și noi suntem dumnezei”; „ceru’, pământu’, marea, aeru’, genunea și infernu’, toate-s Dumnezeu”; „ce credeți, că Isus Hristos

s-a născut din Fecioara Maria? Nu se poate să-l fi născut și să rămână fecioară: poate c-a fost vreun om de treabă ori fiu' vreunui om de treabă.¹⁸ În fine, s-a spus că avea cărți interzise, în special Biblia tradusă în italiană: „dezbate mereu ba cu unu', ba cu altu', are Biblia tălmăcită-n limba poporului și-și închipuie că se-ntemeiază pe ea și se-ncăpățânează în păreriile astea ale lui¹⁹.”

În timp ce mărturiile se acumulau, Menocchio a aflat că se pregătește ceva împotriva lui. Atunci s-a dus la vicarul din Polcenigo, Giovan Daniele Melchiori²⁰, prietenul său din copilărie. Acesta l-a îndemnat să se prezinte de bunăvoie înaintea Sfântului Oficiu sau măcar să se supună imediat unei eventuale somații, avertizându-l: „Răspunde la ce te întreabă, nu vorbi prea mult și nici nu poveste lucrurile astea; răspunde doar la ce ești întrebat.“ Și Alessandro Policreto, un fost avocat pe care Menocchio îl întâlnise întâmplător, în casa unui prieten de-ai săi, negustor de lemne, l-a sfătuit să meargă în fața judecătorilor și să admită că este vinovat, dar să declare, în același timp, că nu a crezut niciodată afirmațiile heterodoxe pe care le făcea. Așa că Menocchio a mers la Maniago, supunându-se judecății tribunalului ecleziastic. Însă a doua zi, pe 4 februarie, văzând cum merge ancheta, inchiuzitorul însuși, călugărul franciscan Felice da Montefalco, l-a arestat și „l-a dus încătușat²¹ în temnița Sfântului Oficiu din Concordia. La 7 februarie 1584, Menocchio a fost supus unui prim interogatoriu.

3

În ciuda sfaturilor primite, s-a arătat imediat foarte vorbăreț. A încercat totuși să-și prezinte poziția într-o lumină mai favorabilă decât reiese din mărturii. Astfel, recunoscând că avusese, cu doi – trei ani în urmă, îndoieli cu privire la

fecioria Mariei și că vorbise despre acest subiect cu diverși oameni, inclusiv cu un preot din Barcis, observa: „E-adevărat c-am vorbit despre asta cu niște oameni, da' n-am îndemnat pe careva să creadă așa, ba dimpotrivă, i-am îndemnat pe mulți zicând: «Vreți să vă-nvăț io adevărata cale? Faceți fapte bune și umblați pe calea strămoșilor mei și faceți ce poruncește sfânta noastră maică Biserica». Da' vorbele alea le spuneam fiindcă eram ispitit să cred așa și voiam să-i învăț și p-alții; și necuratu' mă făcea să cred lucrurile alea și tot el mă ațâța să le spun și altora.”¹ Cu aceste cuvinte, Menocchio confirma imediat, fără să vrea, bănuiala că își arogase în sat rolul de învățător de doctrină și comportament („Vreți să vă-nvăț io adevărata cale?”). În ceea ce privește conținutul heterodox al acestui tip de predică, nu existau dubii, mai ales când Menocchio a expus o cosmogonie proprie, cu totul deosebită, al cărei ecou neclar a ajuns până la Sfântul Oficiu: „Io am zis, fiindcă io așa gândesc și cred, că totu' era un haos, adică pământ, aer, apă, foc, toate laolaltă; și din grămada asta s-a făcut un amestec așa cum se face brânza în lapte, și-n ăla au apărut viermi, și-ăia au fost îngerii, și preasfânta putere a vrut ca ăștia să fie Dumnezeu și îngerii; și printre îngerii ăia era și Dumnezeu, creat și El din amestecu' ăla în același timp, și-a fost făcut domn și-avea patru căpitani, Lucifer, Mihail, Gabriel și Rafael. Iar Lucifer a vrut să se facă domn ca un rege, așa ca Dumnezeu, și pentru trufia lui, Dumnezeu a poruncit să fie alungat din cer cu toți ostașii săi; ăst Dumnezeu i-a făcut apoi pe Adam și pe Eva și mulți oameni ca să umple tronurile îngerilor izgoniți. Și cum oamenii ăștia mulți nu ascultau de poruncile lui Dumnezeu, l-a trimis pe fiu' Lui, pe care iudeii L-au luat și L-au răstignit.”² După care a adăugat: „Io n-am zis niciodată că s-a lăsat spânzurat ca un animal.” (Era una dintre acuzațiile care îi fuseseră aduse. Ulterior va recunoaște că da, poate spusese ceva asemănător.)³ „Am spus că s-a lăsat răstignit și că ăl de-a fost răstignit era unu' din fiii lui Dumnezeu, pentru că toți suntem fiii lui Dumnezeu și de-aceiași natură

cu ăl de-a fost răstignit; și era om ca noi toți, da' era mai presus de noi, așa cum ar fi acum papa, care-i om ca noi, da-i mai presus de noi, pentru că are putere; și ăl de-a fost răstignit s-a născut din Sfântu' Iosif și din Fecioara Maria.“

4

În timpul audierii preliminare, văzând depozițiile stranii ale martorilor, vicarul general a întrebat dacă Menocchio vorbea „de-adevăratele sau doar în glumă“¹; mai apoi, a întrebat dacă era în toate mințile. În ambele cazuri, răspunsul a fost cât se poate de clar: Menocchio vorbea „de-adevăratele“ și era „în toate mințile, nu [...] nebun“². După începerea interogatoriilor, unul dintre fiii lui Menocchio, Ziannuto, la sugestia unor prieteni ai tatălui său (Sebastiano Sebenico și un anume preot Lunardo, rămas neidentificat), a răspândit zvonul că Menocchio era „nebun“ sau „posedat“³. Vicarul nu l-a luat însă în seamă, iar procesul a continuat. Existase la un moment dat tentația de a respinge opiniile lui Menocchio și în special cosmogonia lui ca pe un talmeș-balmeș de extravagante nelegiuite, dar inofensive (brânza, laptele, îngeri-viermi, Dumnezeu-îngerul creat din haos), dar s-a renunțat repede la idee. O sută sau o sută cincizeci de ani mai târziu, Menocchio ar fi fost probabil închis într-un spital de nebuni ca suferind de „delir religios“⁴. În plină Contrareformă, însă, metodele de excludere erau diferite, constând în primul rând în identificarea ereziei, iar apoi în reprimarea acesteia.

5

Să lăsăm deocamdată deoparte cosmogonia lui Menocchio și să urmărim în schimb desfășurarea procesului. Imediat

după întemnițarea lui Menocchio, fiul său Ziannuto a încercat să-l ajute în diverse feluri: a făcut rost de un avocat, un anume Trappola din Portogruaro; s-a dus la Serravalle să stea de vorbă cu inchișitorul; a obținut o declarație în favoarea deținutului de la autoritățile din Montereale și i-a trimis-o avocatului, oferindu-se să obțină la nevoie și alte certificate de bună purtare. „Dacă este nevoie de o țidulă de la autoritățile din comuna Montereale că numitul prizonier s-a spovedit și s-a împărtășit în fiecare an, preoții o vor aduce; dacă este nevoie de o țidulă de la numitele autorități că a fost podestat și retor^{*} în cinci așezări, se va face; și dacă trebuie o țidulă drept dovadă că a fost administrator al parohiei din Montereale și că și-a îndeplinit îndatoririle ca un om cinstit, se va face și aceasta; și poate fi adusă și dovada că a strâns dările pentru biserica din Montereale.” În plus, împreună cu frații săi, l-a constrâns prin amenințări pe cel care, după părerea sa, era principalul responsabil pentru întreaga afacere, adică pe parohul din Montereale, să-i scrie (Ziannuto fiind analfabet) o scrisoare lui Menocchio, care era închis în temnița Sfântului Oficiu.¹ În scrisoare, i se cerea să promită că va fi „întru totul supus Sfintei Biserici, spunând că nu crezi și nici nu ești înclinat să crezi decât ce poruncesc Domnul Dumnezeu și Sfânta Biserică, și că ai de gând să trăiești și să mori în credința creștină, după cum poruncește Sfânta Biserică romană, catolică și apostolică, ba chiar, la nevoie, să-ți dai viața de o mie de ori, de s-ar putea, din iubire pentru Domnul Dumnezeu și pentru sfânta credință creștină, ca unul care știe că-și datorează viața și tot ce are Sfintei noastre maici Biserică.” Se pare că Menocchio nu a recunoscut, în spatele acestor cuvinte, mâna dușmanului său, preotul paroh; în schimb, i le-a atribuit lui Domenego Femenussa, un negustor de lână și de cherestea care venea la

---

^{*} În acest context, *rettore* era deținătorul celor mai importante funcții politice, administrative și juridice în comunele și republicile medievale din Peninsula Italică.

moara lui și uneori îi împrumuta bani.² Cu siguranță, însă, nu-i venea să urmeze sugestiile din scrisoare. La finalul primului interogatoriu (7 februarie), a exclamat cu vădită reticență, adresându-se vicarului general: „Domnule, tot ce-am spus, fie că m-a îndemnat Dumnezeu să zic așa, fie că m-a ndemnat diavolu’, nu spun nici că-i adevăr, nici că-i minciună, numa’ vă cer milă și-o să fac după cum o să mă-nvățați.”³ Cerea iertare, dar nu nega nimic. În decursul a patru interogatorii lungi (7, 16, 22 februarie și 8 martie), a ținut piept obiecțiilor vicarului, a negat, a comentat și a dat răspunsuri. „Scrie în actele procesului”, a întrebat de exemplu Maro, „că dumneata ai spus că nu crezi nici în papă, nici în regulile acestea ale Bisericii și că fiecare are tot atâta autoritate câtă are și papa?”⁴ Menocchio a răspuns: „Îl rog pe atotputernicul Dumnezeu să mă trăsnească chiar acumă dac-am spus ce mă-ntreabă Înălțimea Voastră.” Dar era adevărat că spusese că slujbele pentru morți sunt inutile? (Potrivit lui Giuliano Stefanut, într-o zi, când se întorceau de la slujbă, Menocchio i-a spus întocmai după cum urmează: „De ce faceți pomenile astea în amintirea unui pumn de cenușă?”⁵) „Io am zis”, a explicat Menocchio, „că trebuie să faci fapte bune atâta cât trăiești pe lumea asta, pentru că dup-aia Domnul Dumnezeu se-ngrijește de suflete; pentru că rugăciunile și pomenile și slujbele care se fac pentru morți se fac, după cum cred io, din iubire pentru Dumnezeu, care-apoi face după cum vrea, pentru că sufletele nu vin să ia rugăciunile și slujbele alea, și ține de bunăvoința lui Dumnezeu să primească faptele astea bune întru folosul viilor sau al morților.”⁶ Se voia a fi o precizare abilă, care însă contrazicea doctrina Bisericii cu privire la purgatoriu. „Nu vorbi prea mult”⁷, îl sfătuiseră vicarul din Polcenigo, care nu degeaba era prietenul său din copilărie și-l cunoștea bine. Menocchio însă nu reușea să se abțină.

